

Ali Köse'nin "Dinin Geleceği" Adlı Eserinin Değerlendirmesi

Review of "Dinin Geleceği" by Ali Köse

Ali Köse, *Dinin Geleceği*, Ankara: Nobel, 2023, 329 s. ISBN: 978-625-397-339-1

Selman Yılmaz!

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Selman Yılmaz (Doç. Dr.),
Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din
Sosyolojisi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye
E-posta: selyilmaz@ankara.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1700-6313

Başvuru/Submitted: : 08.05.2024
Kabul/Accepted: : 30.08.2024

Atf/Citation: Yılmaz, Selman, Review of "Dinin Geleceği" by Ali Köse. [Review of "Dinin Geleceği" by Ali Köse]. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 14/2, (Eylül 2024): 563-569.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2024.1480905>

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Sekülerizm, Deizm, Ateizm, Ladini
Keywords: Sociology of Religion, Secularism, Deism, Atheism, No Religion

Akademi dünyası geçen kırk yıl boyunca sekülerleşme karşıtları ve destekçileri şeklinde ikiye ayrılmış durumdaydı. Sadece yazarına bakarak bile bir makale veya kitabın sekülerleşme tezini destekleyip desteklemediğini tahmin etmek neredeyse mümkündü. Örneğin Rodney Stark, Grace Davie ve 90'lı yıllardan itibaren Peter L. Berger isimlerini gördüyseniz söz konusu çalışma sekülerleşme tezlerinin yanlışlığını yazıyor demektir. Karşı cephede ise Steve Bruce ve Ronald

Inglehart gibi yazarlar vardı. Muhafazakârlar dini savunan yazılar yazarken şahsi olarak dinden uzaklaşan kişiler de kendilerine müttefik bulma adına din karşıtı yazılar kaleme alıyor, böylece her yazı bir propaganda aracına dönüşüyordu. Bu kitap incelemesinde önceleri sekülerleşme tezlerine karşıtlığıyla bilinen Ali Köse'nin *Dinin Geleceği* isimli eserini değerlendireceğiz. Köse, önceki eserlerinin hilafına sekülerleşme tezleri hususunda saf değiştirmiş görünüyor. Bu çerçevede Köse'nin eseri "içeriden biri" olarak "karşı taraf"ın haklılığını dile getirmesi bakımından dikkat çekici bir içerik sunuyor.

Köse yaşadığı bu değişime eleştiri geleceğini bildiği için kitabın daha ilk sayfalarında bu değişimin nedenini açıklıyor. *Sekülerizm Sorgulanıyor* ve *Kutsalın Dönüşü* isimli eserlerini zikrederek okuyucularına alana ne kadar hâkim olduğunu hatırlatıyor. Şüphe içinde veya kızgın olabilecek okuyucu için âdeta "Ben de sizden biriydim" mesajını veriyor. Ardından 1990'lar ve 2000'lerde sekülerleşme karşıtı tezlerin haklılık noktaları olduğunu fakat 2010'lu yıllardan itibaren yeni nesil açısından sekülerleşme yolunda çok hızlı bir değişim yaşandığını belirterek dinin geleceğinin tehlikeye düştüğünü iddia ediyor (ss. 1-8). Bununla birlikte, eski sekülerleşme tezlerinin aksine dinin tamamen yok olacağı şeklinde bir önermede de bulunmuyor (s. 303).

Köse, kitabın Batı dünyasına odaklanarak, Batılı kaynaklar kullanılarak ve Batı perspektifinden yazıldığını birçok noktada dile getiriyor. Dolayısıyla kitabın başlığının "Hristiyan Batı'da Dinin Geleceği" şeklinde olması gerekirdi. Bu açıdan, *Dinin Geleceği* başlığı yanıltıcı görüntüsüyle kitap daha fazla ilgi görsün diye seçilmiş gibi duruyor. Ayrıca kitap her ne kadar Batı dünyasını merkeze alıyor olsa da Köse, kitap boyunca analizlerinde hiçbir zaman "din" kelimesinin önüne "Hristiyanlık" terimini koymuyor. Dolayısıyla, yapılan analizler örtük şekilde tüm dinlere dair tespitler içeriyor. Köse "Batı'nın yaşadığını dünyanın geri kalanı, zaman farkıyla yaşıyor" (s. XI) diyerek İslam dünyasını da benzer bir sonun beklediğini ima ediyor.

Kitap on bölümden oluşmakta. İlk bölüm "Din Nereye?" son yıllardaki hızlı toplumsal değişimi hatırlatıp okuyucunun ilgisini kitaba çekiyor. İkinci bölüm "Büyük Kopuş" Avrupa ve ABD'den istatistik bilgiler ışığında dinî bağlılıklarda hızlı bir zayıflamanın olduğunu ve özellikle 2010'lu yıllarda büyük bir kırılmanın yaşandığını iddia ediyor. Köse kendisinin sekülerizme bakışındaki değişimi de beklenmeyen bu büyük kırılmaya bağlıyor. Dahası Köse sekülerizme karşı yazılarıyla tanınan Grace Davie'nin de 2021 yılı sonrası yazılarında benzer bir değişim yaşandığını belirterek okuyucularına bu fikrî değişiminde yalnız olmadığını da hatırlatıyor (s. 12). "Bilim, Dinin Elinden Neleri Aldı?" başlıklı üçüncü bölüm, dinin tüm toplumsal alanlarda işlevini kaybettiğinden ve bu yüzden dine ihtiyacın azaldığından bahsediyor. Dördüncü bölüm "Büyük Bozumu" tüm değişimi basit bir formülle açıklıyor: "Zaman değişti, hayat değişti, kültür değişti, insan değişti" (s. 51). Dinin güç kaybetmesine sebep olan bu değişimlere baktığımızda devletlerin oluşturduğu güvenlik ortamı (s. 65), bireysellik (s. 69), otoriter ahlak (s. 79) ve cinsellik anlayışındaki (s. 83) değişimler dikkat çekiyor. "Zamanın Ruhı" isimli beşinci bölüm, hızlı toplumsal değişimi anlatıyor ve eskiden "asırlarla belirlenen ruhun bugün anlara düşmüş" olduğunu dile getiriyor (s. 100). Siyasetten (s. 95) ahlaka (s. 108) her alanda dinin

belirleyici rolünü kaybettiği iddia ediliyor. Bu güç kaybında kutsal metinler kadar dinî liderlerin de rol aldığı ve dinin sağladığı konfor alanının çözümsüzlüğün merkezi hâline geldiği ileri sürülüyor (s. 125). Dinin çatışma için araçsallaştırılması (s. 132), siyasete eklenmesi (s. 141) ve tarihî hatalarla yüzleşmeyip onların yükünü taşımaya devam etmesinin (s. 152) uzun vadede dine zarar verdiğinin altı çiziliyor. Altıncı bölüm “Yeni Nesil ve Din” internet çağının toplumsal değişimi nasıl hızlandırdığını ve dinî kopuşu büyüttüğünü anlatıyor. Bu durumu ileride geçecek olan “gençlik hâlleri” olarak da değerlendirmenin mümkün görünmediğini, bilakis kalıcı bir değişimin kapımızda durduğunu belirtiyor. “Yeni Din/No Religion” başlıklı yedinci bölüm, dinî tanımların değiştiğini, dindar-ateist ikileminin yıkıldığını, “ladinî” şemsiyesi altında dine karşı umursamaz, ilgisiz ve lakayt bir gençliğin ortaya çıktığını dile getiriyor. Bu bölümde kullanılan bir istatistiğe göre, bazı Avrupa ülkelerinde “Dinim yok” diyenlerin oranı nüfusun %50’sini geçmeye başlamıştır. Sekizinci bölüm “Bilim, Teknoloji ve Din” teknolojiye direnen dinin mahkûm olduğunu, dünyanın düzlüğünü savunan dinin bilimsel bilgi karşısında silindiğini ve uzay çağında Tanrı’nın tüm evreni insanoğlu için yarattığını düşünen öğretinin giderek anlamsızlaştığını anlatıyor. Dokuzuncu ve onuncu bölümlerde değerlendirilen “Transhümanizm” ise bilim ve teknolojinin insanlığı fiziksel, zihinsel ve sosyal açıdan daha üst seviyelere çıkaracağını belirterek burada dinin önemini yitireceğini iddia ediyor.

Kitap hemen her sayfasında dikkat çekici veri ve tespitler barındırıyor. Kitabın güçlü yönleri arasında konusunun güncel olması, güncel literatüre çokça atıf içermesi ve iddialarının nicel araştırma verileriyle desteklenmesi sayılabilir. Kitapta kullanılan 400’e yakın kaynağın çoğunun son on yılda üretilmiş metinler olduğu görülüyor. Nicel veri setlerini incelediğimizde ise sadece bir araştırmaya bağlı kalınmayıp geniş ölçekli birçok araştırmadan yararlandığını görüyoruz. *Dinin Geleceği* bugünü yakalayan ve anlatan bir kitap olmanın ötesine geçip tüm toplumlarda dinî bağlılığın azalacağını gösteren bir gelecek projeksiyonu da çiziyor. Tüm bu özellikleriyle eser bir başucu kitabı olmayı hak ediyor.

Bununla birlikte kitabın bazı zayıf yanları olduğunu da belirtmek gerekir. Köse kitabındaki tüm söylemlerini nicel verilerle destekliyor. Peki, bu veri setleri her zaman tek bir anlam mı içeriyor yahut yazar bize madalyonun her iki yüzünü de gösteriyor mu? Örneğin, daha “Ön Söz” kısmında Köse, Amerika’da dindarlığın düştüğünü iddia ederek “Dinim yok” diyenlerin sayısının 1990’dan 2023’e %5’ten %30’a çıktığına dair bir araştırma sonuçlarını paylaşıyor. Bu istatistiğe göre “Din çok önemlidir” diyenlerin oranı %69’dan %39’a düşmüş görünüyor. Atıf yapılan kaynağa¹ bakınca söz konusu istatistik verilerde bir hata olmadığını görüyoruz. Ancak bu kaynak eseri biraz daha dikkatli inceleyince, bu istatistik araştırmanın verileriyle ilgili bazı çekincelerin bulunduğunu da görüyoruz. Bu çekincelerin nedenlerinden birisi, 1990’lara ait verilerin telefon anketleri aracılığıyla 2023 verilerinin ise online ortamda toplanmış olmasına bağlı olarak, telefonda kişilerin görüşme baskısından kendilerini olduklarından daha farklı bir

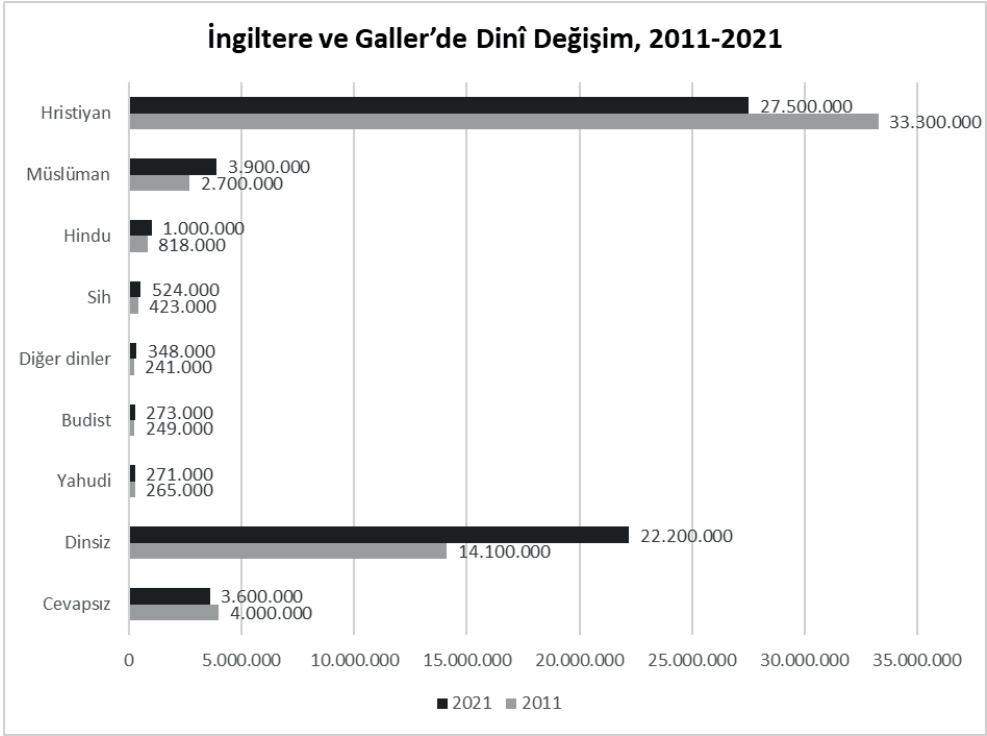
1 Mark Movsesian, “American Values Decline with American Community”, *Law & Liberty* (Erişim 5 Mayıs 2024).

konumunda göstermiş, buna mukabil online formda daha özgür hissetmiş olabilecekleridir. Bir başka deyişle, belki de eski kuşaklar düşünüldüğü kadar dindar değillerdi. Burada, Rodney Stark'ın sekülerleşme teorilerine getirdiği eleştirilerden birini, "eskilerin çok dindar olduğu miti"ni hatırlamakta fayda var.

İkinci olarak, kitabın referans verdiği araştırma sonuçlarını değerlendirirken dinin önemi sorusunda "very" (çok) yerine "somewhat" (biraz) diyenleri de değerlendirmeye ekleyince yazarın altını çizdiğinin aksine karşımıza keskin bir düşüş çıkmıyor. Son olarak, ankete katılma oranlarına baktığımızda da bazı şüpheler ortaya çıkıyor. Önceki yıllardaki GSS anketlerine katılım oranı %60 civarında seyrederken bu anket özelinde katılımın sadece %4,3 olduğunu görmekteyiz. Bu durum söz konusu anket verisine güvenimizi olumsuz şekilde etkilese de yazar, kitap boyunca bu tarz nicel verileri herhangi bir ihtirazi kayıt düşmeden kullanıyor.

Metinde yüzlerce kaynağa atıf yapılmakla birlikte bu kaynakların birçoğunun GSS (The General Social Survey), WVS (The World Values Survey) ve EVS (The European Values Study) gibi ortak veri setlerini kullandığını da gözden kaçırmayalım. Buna bağlı olarak, kaynak verilen bir yazarın bazı tespitlerinin aslında yazarın kendi bulgusundan ziyade kullanılan veri setlerinin yorumlanmasından ibaret olduğunu görüyoruz. Bu anlamda metinde kimi tekrarlar göze çarpıyor. Ayrıca bir veriyi yorumlarken bardağın boş tarafını mı dolu tarafını mı göstereceğiniz size kalıyor. Bunu bir örnek üzerinden göstermemiz gerekirse, Köse'nin paylaştığı İngiltere'nin nüfus istatistiklerine göre "Dinim yok" diyenlerin oranı 2001'de %15, 2011'de %25, 2021'de %37'dir. Aynı yıllardaki Hristiyan nüfusu ise sırasıyla %72'den %59'a sonra da %46'ya düşmüştür. Hristiyanların oranı 20 yılda 26 puan azalırken, dinsizlerin oranı 22 puan artmıştır (s. 221). Fark edileceği üzere, Hristiyanlıktaki kayıpla dinsizlikteki yükseliş rakamları uyuşmuyor ve arada kaybolan milyonlarca insan olduğu görülüyor. Yazar bu konu hakkında bilgi vermese de ilgili veri setine bakıldığında aşağıdaki grafik ortaya çıkıyor:²

2 Office for National Statistics (ONS), *Religion, England and Wales: Census 2021, 2022* (Erişim 5 Mayıs 2024).

Bu grafiğe göre, İngiltere ve Galler nüfusu 10 yıllık dönemde %6'lık bir artışla 56 milyon 100 binden 59 milyon 600 bine çıkmış görünüyor. Ancak 3,5 milyonluk nüfus artışına rağmen Hristiyan nüfusu 5,8 milyon müntesip kaybetmiş. Buna mukabil, dinsizlerin sayısı 8,1 milyon artmış. Bu rakamlar sekülerleşme iddialarını destekler gibi görünmekle birlikte grafiğin kalan kısmı farklı yorumlara kapı aralamakta. Grafikte Hristiyanlık dışındaki hiçbir dinin mensup sayısının azalmadığını görüyoruz. Örneğin Müslüman sayısı %44 artış göstererek 1,2 milyon kişi daha artmış görünüyor. 10 yıllık dönemdeki bu yüksek artışı artan doğum oranları veya dış göçle açıklamak mümkün değil. Anlaşılan Hristiyanlıktan kaçanların önemli bir kısmı İslam'a yöneliyor. Bu durumda kitapta kullanılan veriler ışığında bir "dinin geleceği" tahmininde bulunulacaksa, bu din ancak Hristiyanlık olabilir. Hâlbuki Köse birçok yerde Hristiyanlığinkine benzer bir sonu tüm dinlerin beklediği imasında bulunuyor.

Rodney Stark sekülerizm eleştirisinde sekülerleşme iddialarının Hristiyan Batı'yı merkeze aldığı tespitinde bulunuyordu. Ali Köse de dinin geleceğini Hristiyan Batı üzerinden okur gibi görüyor. Köse'nin dinden uzaklaşma nedenleri olarak saydığı maddelerin çoğu iki yüz yıldır dillendirilen nedenlerle aynı. Dolayısıyla, dinin son on yılda yaşadığı hızlı değişimi eski nedenlerle açıklamaya çalışmak biraz kısıtlı kalıyor. Bu temel argümanlar dışında Ali Köse internet kullanımı ve din otoritenin zayıflaması gibi yeni durumların varlığından da bahsediyor.

Kendi çalışmalarımızda biz de benzer tespitlerde bulunmuş olup³ yeni durumu anlamak için yeni argümanlara daha fazla vurgu yapılması gerektiğini hatırlatalım.

Bu eleştirilerle birlikte, yazarın çalışmasında yukarıda bahsettiğimiz şekilde tüm verileri ayrıntılı bir analize tabi tutmasını beklemenin mümkün olmadığını zikretmekte fayda var. Bu çeşit bir inceleme, kitabın odak noktasını dağıtıp eseri okunmaz hâle getirebilirdi. Burada sorumluluk biraz da okuyucuya düşmektedir. Okuyucu verileri sorgulayıcı bir okuma yapmalıdır.

Kitaptaki aşırı transhümanizm beklentisi de dikkat çekiyor. Diğer bölümlerdeki değerlendirme ve eleştirilerine İslam dünyasını pek dâhil etmeyen Köse transhümanizm başlığında İslam dünyasına referanslar veriyor. Yazarın kitap boyunca kendi eserleri haricinde referans verdiği az sayıda Türkçe kaynağın çoğu transhümanizmle ilgili olan eserler. Köse, "din cenahının" son dönemdeki toplumsal gelişmeleri takip ve tahlil edecek yeterlilikten yoksun olduğunu iddia ediyor. Bunu "Şeytan 2.0" isimli Türkçe bir makale üzerinden örneklendiriyor (ss. 266-267). Yazarın bilim ve teknolojinin insanlığı fiziksel, zihinsel ve sosyal açıdan çok daha üst seviyelere ulaştıracağına duyduğu inanç fazla iyimser duruyor. Son olarak bu hacimdeki ve kaynak kitap olmaya namzet bir eser için indeks sayfasının olmaması büyük bir eksiklik.

Sonuç olarak Ali Köse'nin incelediğimiz *Dinin Geleceği* isimli eseri büyük bir övgüyü hak ediyor. Kariyeri boyunca dinî değişim üzerine çalışan Köse önceki sekülerleşme tezlerine karşı duruşunun hilafına bu son eserinde sekülerleşmenin bir vakıa olduğunu, son on yılda çok hızlı bir yarılmanın gerçekleştiğini, Batı'yı ve Batı tecrübesini gecikmeli olarak yaşayan İslam dünyasını derin bir dinî krizin beklediğini söylüyor.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Movsesian, Mark. "American Values Decline with American Community." *Law & Liberty*. Erişim 5 Mayıs 2024. <https://lawliberty.org/american-values-decline-with-american-community/>
- ONS, Office for National Statistics. *Religion, England and Wales: Census 2021* (2022). Erişim 5 Mayıs 2024. <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/culturalidentity/religion/bulletins/religionenglandandwales/census2021>
- Stark, Rodney. "Secularization, R.I.P." *Sociology of Religion* 60/3 (1999), 249–273. <https://doi.org/10.2307/3711936>

3 Selman Yılmaz, "Halk İnançıyla Kitabi Dindarlık Arasında Yeni Bir Dindarlık Tipi: Öznel Dindarlık", *Halk İnanışları*, ed. Niyazi Akyüz – İhsan Çapcıoğlu (Ankara: İLSAM, 2021), 615-633; Selman Yılmaz, "Sosyal Medyada Din Tartışmaları: Deizm Üzerine Bir İnceleme", *Dijitalleşme ve Din: Teorik Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri*, ed. İhsan Çapcıoğlu - Fatma Çapcıoğlu (İstanbul: Kriter Yayınları, 2022), 298-324.

Yılmaz, Selman. “Halk İnancıyla Kitabî Dindarlık Arasında Yeni Bir Dindarlık Tipi: Öznel Dindarlık”. *Halk İnancıları*. ed. Niyazi Akyüz – İhsan Çapcıoğlu. 615-633. Ankara: İLSAM, 2021.

Yılmaz, Selman. “Sosyal Medyada Din Tartışmaları: Deizm Üzerine Bir İnceleme”. *Dijitalleşme ve Din: Teorik Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri*. ed. İhsan Çapcıoğlu – Fatma Çapcıoğlu. 298-324. İstanbul: Kriter Yayınları, 2022.

